

Dr. Öğr. Üyesi

Elçin NECİYEY

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5245-4368>

Muş Alparslan Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e.neciyev@alparslan.edu.tr

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.

Applied
22/11/2019

Kabul edildi.

Accepted
27/12/2019

Çeviri

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.649765>

Translation

>> e-ISSN 2458-7672

Cenevre'den Soçi'ye "Suriye" Problemine Çözüm Arayışları

From Geneva to Sochi in Search of a Solution to the Syrian Problem

Öz

2010 yılının son aylarında Tunus, Mısır ve Libya'da ortaya çıkan isyanların etkisi zamanla Suriye'yi de etkisi altına almıştır. Söz konusu ülkelerde yıllarca devam eden "Baskıcı Rejim"ler ortadan kalkmıştır. Mart 2011'de Mısır, Tunus ve Libya'daki sürecin bir benzeri Suriye'de de gözlemlenmeye başlamış ve bunun acı neticesi olarak halk rejime karşı ayaklanmıştır. Suriye rejimi bu ayaklanmayı bastırmak için aşırı güç kullanmış ve bu da ülke genelinde büyük bir buhranın ortaya çıkmasına ve hala devam etmesine sebep olmuştur. Söz konusu buhranı ortadan kaldırmak ve Suriye'de sükûneti sağlamak adına güçlü devletleri arasında vekâlet savaşlarının yaşanmasına getirip çıkarmıştır. Nitekim söz konusu vekâlet savaşları, Suriye üzerinde rejim taraftarları ile rejim karşıtı grupları destekleyen iki blokun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Rusya, Çin ve İran Suriye rejimini desteklerken, ABD, Suudi Arabistan, Türkiye gibi ülkeler rejim karşıtı güçleri desteklemiştir. Biz bu çalışmada yukarıda bahse konu rejim taraftarları ve rejim karşıtı ülkelerin Suriye'ye ilişkin tutumundan bahsedecek, özellikle Rusya'nın Kofi Annan Barış Planı, I. Cenevre Suriye'nin Dostları Toplantısı, II. Cenevre ve III. Cenevre görüşmelerindeki tutumunu irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Mısır ve Libya, Baskı Siyaseti, Rejime Karşı Halk Ayaklanması, Rusya, Kofi Annan Barış Planı, I. Cenevre, II. Cenevre ve III. Cenevre görüşmeleri.

Abstract

In the last months of 2010, the insurgencies in Tunisia, Egypt and Libya have gradually brought Syria under their influence. Years of "repressive regimes" have disappeared in these countries. In March 2011, a similar process in Egypt, Tunisia and Libya began to be observed in Syria, and result of this, the people revolted against in regime.

Despite the popular uprising, the Syrian regime has used excessive force, which has led to and still continues a great depression throughout the country. In order to eliminate this crisis and to maintain peace in Syria, he brought about proxy wars between powerful states. As a matter of fact, these proxy wars have led to the emergence of two blocs supporting regime supporters and anti-regime groups in Syria. Russia, China and Iran have supported the Syrian regime, while countries such as the United States, Saudi Arabia, Turkey have supported anti-regime forces.

In this study we will talk about the position of the above-mentioned regime supporters and anti-regime countries on Syria, in particular Russia's Kofi Annan peace plan, I. Geneva meeting of the Friends of Syria, II. Geneva and III. We will try to examine his position in the Geneva talks.

Key words: Tunisia, Egypt and Libya, repression politics, popular uprising against regime, Russia, Kofi Annan peace plan, I. Geneva, II. Geneva and III. The Geneva talks.

ATIF: NECİYEY Elçin, "Cenevre'den Soçi'ye "Suriye" Problemine Çözüm Arayışları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/3 (Aralık-2019), s. (835-850)

CITE: NECİYEY Elçin, "From Geneva to Sochi in Search of a Solution to the Syrian Problem" *Journal of History and Future*, 5/3 (December- 2019), pp. (835-850)

Giriş

Bilindiği üzere 2010 yılının sonlarına doğru Tunus'ta başlayan, giderek Mısır ve Libya'yı da etkisi altına alan "Arap Baharı"¹, 2011 yılında Suriye'de de tesirini göstermiştir. Başta halkın ekonomik, sosyal ve siyasi reform talepleri ile başlayan gösteriler iktidarın baskıcı politikaları sonucunda isyanlara dönüşmüştür. Zamanla söz konusu isyanlar, yerini ülkede terör örgütlerinin güç elde etmesine ve bazı bölgelerde kontrolü ele geçirmelerine bırakmıştır. Uzun bir süre ülkenin geniş topraklarını elinde tutmayı başarmış olan İŞİD² ve el-Nusra³ güçlü hami devletlerin en önemli gündem maddesi olmaya başlamış ve söz konusu devletlerin bölgeye müdahale etmesine sebebiyet vermiştir. Ancak, Suriye'deki gelişmeler sadece söz konusu ülkelerin değil, aynı zamanda Rusya'nın da bölgeye müdahalesini mümkün kılmıştır.

Yukarıdaki sebepler cihetiyle Suriye sorununda tam olarak bir çözümden bahsetmek mümkün görünmemiş ve görünmemeye de devam etmektedir. Suriye buhranının ortaya çıkma tarihi iki kadın doktor arasında gerçekleşen telefon görüşmelerinin istihbarata takılmasıyla gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Telefon görüşmelerinden günümüze dek yüzbinlerce Suriyeli hayatını kaybetmiş ve kaybetmeye de devam etmektedir. Bu buhranın çözüme kavuşturulması amacıyla defaaten görüşmeler gerçekleştirilmiş ancak bir sonuç alınamamıştır. Peki, bir sonuç alınamamasının sebebi nedir? Biz burada bu konu üzerinde durmaya çalışacak, Suriye'de iç savaşın başladığı günden bu güne dek yapılan zirveleri-zirvelerde alınan kararları kronolojik olarak inceleyeceğiz.

1. KOFİ ANNAN BARIŞ PLANI

Suriye genelinde devam eden rejim karşıtı gösterilerin şiddetini artırması başta Türkiye, Arap Birliği ve Birleşmiş Milletlerin soruna çözüm aramalarına sebep oldu. Bu minval üzere 23 Şubat 2012'de BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun ve Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil el Arabî tarafından ortak bir basın açıklaması yapıldı. Yapılan açıklamada; "Suriye'de devam eden ve bir türlü çözüme kavuşturulamayan krize çözüm yolları bulmak amacıyla Kofi Annan'ın BM (Birleşmiş Milletler) ve Arap Birliğinin ortak özel temsilcisi olarak atandığı" duyuruldu.⁴ Annan 12 Mart 2012 tarihinde Şam'ı ziyaret etmiş ve Beşar Esad'la bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁵ Bu görüşmeyi

- 1 Ahmet Ayhan Koyuncu, Kuruluşundan Arap Baharı'na SURİYE, Milliyetçilik ve Ulus İnşası, Sude Yayınları, İstanbul 2018, s. 5-6.
- 2 * Irak-Şam İslam Devleti Irak'ın ABD tarafından işgalinden sonra Kaide yapılanması olarak örgütlenecek farklı isimler altında örgütlendi. Suriye'de devam eden kanlı sürece Nusra Cephesini kurdurtarak iştirak etti ve Nisan 2013'te Irak İslam Devletinin adını Irak Şam İslam Devleti olarak değiştirdi. Fırat ve Dicle nehirleri arasında hâkimiyet kurarak Haziran 2014'de Musul'u da ele geçirdi. Musul'u ele geçirdikten sonra ismini İslam Devleti olarak değiştirdi ve hilafet ilan etti. İŞİD halifesi Ebubekir el Bağdadiye farklı ülkelerden çok sayıda biat edenler oldu. Daha geniş bilgi için bakınız; Fehmi Taştekin, "Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal", İletişim Yayıncılık, İstanbul 2015, s.16.
- 3 * Kaide'nin Suriye kolu. Ebu Bekir Bağdadi'nin emriyle Irak'taki Kaide saflarında yetişmiş Muhammed el Golani tarafından kuruldu. Golani, Nisan 2013'te İŞİD lideri Bağdadi'ye biat etmeyi reddedip doğrudan Kaide lideri Eyman el Zevahiri'ye bağlandı. Hedefi Suriye'de şeri devlet kurmak. Aralık 2012'de ABD'nin terör örgütleri listesine girdi. Suudi Arabistan ve Katar rejim karşıtı cepheyi güçlendirmek için Nusra'yı Kaide'den ayırmaya çalıştı. 2015'te Nusra ve Ahrar el Şam'ın öncülüğündeki selefi ittifak Fetih Ordusu, İŞİD'den sonra sahanın en güçlü aktörü haline geldi. Daha geniş bilgi için bakınız; Fehmi Taştekin, "Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal", İletişim Yayıncılık, İstanbul 2015, s.16.
- 4 Coşkun Topal, "Suriye İç Savaşı ve Uluslararası Düzen" Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi, 2015, (9): 117 -122.
- 5 Ali Semin, "Suriye'de Bölgesel ve Küresel Güç Mücadelesi", BİLGESAM (Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi), 10 Mayıs 2012.

müteakip yani 16 Mart 2012’de Suriye’deki krizin çözümüne yönelik bir barış planı hazırlandığı duyuruldu. Annan, söz konusu bildirin yayınlamasının hemen akabinde Rusya’yı da ziyaret ederek burada yetkililerle bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşme akabinde Rusya’nın da onayını alan Annan, 27 Mart 2012 tarihinde Esad’la altı maddelik anlaşma sağladıkları bilgisini kamuoyu ile paylaştı. Esad’la mutabık kalınan konular ise şu şekilde idi:

BM gözetim ve denetiminde Suriyeliler tarafından “geçiş hükümetinin” oluşturulması, söz konusu hükümetin çalışmalarının Annan ile müşterek yürütülmesi,

Ateşkesin yapılması, rejimin elinde bulunan silahlarını şehir merkezlerinden çekmesi, muhalif kanadın saldırılarını durdurması ve ateşkes ortamının BM tarafından denetlenmesi,

Tutuklu bulunan Suriyelilerin serbest bırakılması,

Çatışma bölgelerinde zarar gören insanlara insani yardımın sağlanması,

Batı basımına uygulanan akreditenin kaldırılması,

Barışa yönelik yapılan toplantı ve yürüyüşlere izin verilmesi.

Söz konusu anlaşma maddeleri 10 Nisan 2012 tarihinden itibaren Suriye genelinde geçerli olacak, tüm silahlı gruplaşmalar ateşkese uyacak, bir gün sonra da ülke genelinde uygulamaya geçilecekti. Ayrıca BM tarafından Suriye’ye toplamda 250 kişilik bir gözlemci heyetinin de gönderilmesi karara bağlanmıştır. Nitekim 16 Nisan tarihinde 250 kişilik gözlemci heyetinden ilk 30 kişilik grubun gönderilmesi onaya sunulmuş ve onaylanmıştır. Daha sonraki tarihlerde yapılan BM toplantılarında toplamda 250 kişilik olan gözlemci heyet sayısının 300’e çıkartılması kararlaştırılmıştır.⁶ Söz konusu 30 kişilik gözlemci heyetin Suriye’de yapacakları etkin çalışmaların yanı sıra Annan’ın 6 maddelik “Barış Planı”nın hem rejim güçleri hem de muhalefet kanadı tarafından uyulması halinde krizin çözümünde katkı sağlayacağı beklenmekteydi. Çünkü “barış planı”nın uygulamaya geçilmesine kadar ki süreçte birçok seçenek sunulmuş olmasına rağmen bir ilerleme sağlanamamıştı.⁷ Ancak umutlu olunan “barış planı” da umutları suya düşürdü. Mayıs ayının son haftası Hama yakınlarındaki Hule’de 108 kişi öldürülüp, 300 kişi de yaralanınca krizin çözümünden çözümsüzlüğüne giden yol açıldı. Yeniden alevlenen çatışmalar üzerine Annan 28 Mayıs tarihinde Suriye’ye giderek Şam yönetimi ile bir kez daha görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak bu görüşmeden de olumlu bir netice alınamamıştır. Esad’ın barışa yanaşmak istememesi üzerine Annan, Rusya’nın da sıcak karşılayabileceği “Geçiş Hükümeti” önerisini ortaya atmış ve Rus yönetimi bu öneriyi sıcak baktığını açıklamıştır.

Rusya’nın “Geçiş Hükümet” önerisini olumlu karşılaması üzerine Annan 10 Temmuz tarihinde Esad’la görüşmek üzere Şam’a hareket etmiş ve burada yetkililerle görüşmüştür. Esad üzerinde Rusya’nın etkisinin yanı sıra İran’ın da büyük etkisi olduğu bir gerçektir. Bu sebepten ötürü, Annan İran yetkilileri ile de bir görüşme gerçekleştirerek Tahran yönetiminin de desteğini talep etmiştir. Ancak her iki devlet yetkililerinden umduğu desteği göremeyen BM 19 Temmuz’da bir araya gelerek Esad yönetiminin ağır silahları bırakmaması halinde ağır yaptırımlar uygulamayı içeren karar tasarısını görüşmeye açmıştır. Ancak Rusya ve Çin bu kararı veto etmiştir.⁸

6 Elçin Neciyev, “Suriye İç Savaşına Çözüm Arayışları (Annan Planı) ve Rusya’nın Veto Etme Sebepleri”, s. 460, Editörler, Dr. Victoria DEMYDOVA, Dr. Hakkı Göker ÖNEN, Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ, V. Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu: Orta Doğu’da Tarih ve Kimliği Yeniden Okumak (9-11 Nisan 2019, İstanbul, Türkiye), İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları 2019.

7 Semin, A, a. g. m.

8 Nebi Miş, “Çözüm Arayışları: Bölgesel ve Uluslararası Girişimler”, SURIYE 2012, Ortadoğu Yıllığı, s. 221-223.

Söz konusu ülkelerin veto kararına karşın Arap Birliği'nden yaptırımlar noktasında destek açıklaması geldi. Arap Birliği Genel Sekreter Yardımcısı Ahmet Bin Hill ve Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari yaptıkları ortak açıklamada; "Suriye'deki mevcut durum karşısında artık tarafsız kalamayacağız, soruna Arap çözümü bağlamında çözüm bulmaya çalıştık ancak muvaffak olmadık, bundan dolayı Güvenlik Konseyi'ne gidilmesi gerekiyor, Suriye'nin Annan Planı'nı kabul etmesi çok önemlidir" denildi.⁹ Suriye'de devam eden krizin çözümsüzlüğü üzerine bir açıklama da ABD Beyaz Saray sözcüsünden geldi. Sözcü; "Esad'ın Annan planının kabul etmesini temkinli karşıladıkları, planı kabul etseler dahi, ABD'nin Beşar Esad'ın iktidarı bırakması gerektiği şeklindeki görüşünü değiştirmeyeceği" açıklamasında bulunuyordu. Aynı minvalde bir açıklama da ABD Dışişleri Bakanı Sözcüsü Victoria Nuland'dan geldi. Nuland; "Esad'ın bugüne kadar verdiği sözleri tutmadığını, bundan dolayı Esad'a sözünde durması için baskı yapılması gerektiğini" açıkladı.

Sonuç olarak söz konusu "Barış Planı", Suriye'de "rejimin elinde bulunan silahların şehir merkezlerinden çıkartılması" maddesi Esad'ın kendisine karşı tehdit olarak görmesinden dolayı uygulanamadı, tam tersi ne bu durumu fırsata dönüştüren grupların şehir merkezlerinde güçlenmesine sebebiyet verdi.¹⁰

2. I. CENEVRE GÖRÜŞMELERİ

Suriye'nin Dostları toplantısına kadar Annan Planı dâhil birçok önemli girişimler yapılmış olmasına rağmen önemli bir sonuç alınamamış, Suriye'de iç savaş gün geçtikçe şiddetini artırarak devam etmiştir. Buna sebep olan sadece Esad Rejiminin "baskın iktidarı elinde bulundurma" siyasetinden kaynaklandığını söylemek doğru olmayacaktır elbette. Esad'ın tek taraflı ve baskın siyasetinin de etkinliği vardır ve bu bir gerçektir. Ayrıca meselenin çözümüne yönelik hareket eden uluslararası güçlü devletlerin yanlı (rejim veya muhalif) siyasetinden kaynaklı yönü de vardır. Ayrıca Suriye rejimine karşı muhalefetin de tek vücut olamamasının yanı sıra tek ses olamamaları da vardır. Bundan dolayı birçok güçlü devletin Suriye'de muhatap bulma noktasında sıkıntı çektiği de ayrı bir gerçektir.

Yukarıda değinmeye çalıştığımız anlaşmazlığın devam ettiği I. Cenevre görüşmelerine kadar Suriye'de hayatını kaybedenlerin sayısı 10.000'e, sığınmacı sayısı ise 112 bine ulaşmıştı. Suriye'de iç savaşın sona erdirilmesi, sığınmacıların durumunun görüşülmesi, problemin çözüm odaklı sonuçlandırılması amacıyla 30 Haziran 2012 tarihinde Kofi Annan koordinatörlüğünde Cenevre'de "Suriye Eylem Gurubu" adı altında bir zirvenin düzenlenmesi kararlaştırıldı. Zirveye BMGK (Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu) 5 daimi temsilcisi (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa), AB temsilcileri ile dört bölge ülkesi (Türkiye, Kuveyt, Katar, Arap Birliği, Irak) katılım sağlamışlardır. Ancak Suriye rejiminden ve muhalefet kanadından toplantıya katılım olmamıştır. Daha sonraları I. Cenevre süreci olarak adlandırılacak olan toplantı ve söz konusu toplantıya katılım sağlayan ülkeler "Cenevre Eylem Grubu" olarak nitelendirileceklerdir.¹¹ Söz konusu "Eylem Gurubu" tarafından bazı önemli konularda mutabık kalınmıştır. Mutabık kalınan kararlar ise şu şekildedir;

Suriye'de Rejim ve muhalefetten müteşekkil bir "geçiş hükümetinin" oluşturulması,
Geçiş hükümetinde tüm gruplara temsil hakkının verilmesi,
Suriye halkının arzu ve isteklerine cevap verecek anayasal sistemin oluşturulması,

9 Arap Birliğinden Suriye Planına Destek, Ortadoğu sayfası, Aljazeera Türk, 29 Mart 2012, erişim 28 Mart 2019

10 Hürriyet Gazetesi, "Annan'ın altı maddelik Suriye planı" Gündem, 10.04.2012, erişim 28 Mart 2019.

11 Miş, a. g. m, s. 228-229.

Çok partili serbest seçim sistemine geçilmesi,
Geçiş hükümetinde kadınların da temsil hakkının sağlanması.

Ayrıca sürece aktif desteklerinden dolayı Rusya ve Çin'in rolüne olumlu manada atıfta bulunulmuştur. Ancak "Suriye Ulusal Konseyi" mutabakatın kendilerini dışladığı bahanesiyle karşı çıktığı için bahse konu kararlar muteberliğini yitirmiştir. Ayrıca, Suriye meselesine çok sayıda aktör ülke katıldığından dolayı küresel egemen güçler arasında birçok konuda anlaşmazlık söz konusu olmuştur. Örneğin; ABD, Geçiş Hükümeti'nde Esad'ın yer almaması gerektiğini savunurken, Rusya ve İran ise bunun tam tersini savunmaktaydı. Ayrıca Suriye rejim ve muhalefet kanadının toplantıya katılım sağlamaması da problemin diğer bir ayağını oluşturuyordu. Nitekim I. Cenevre görüşmelerinden de bir sonuç alınamadı. Bundan dolayı Annan istifa etmek zorunda kaldı. Annan'ın istifa etmesiyle boşalan göreve eski Cezayir Dışişleri Bakanı Lakhdar Brahimi getirildi.

I. Cenevre görüşmelerinden bir sonuç alınamaması üzerine Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi, Mekke'de toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olağan toplantısında yeni bölgesel çözüm önerisi olarak İran, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin de katılımı ile (dörtlü) bir komitenin oluşturulması fikrini ortaya attı. Nitekim komite kısa bir süre zarfında kuruldu ve ilk toplantısını 10 Eylül 2012 tarihinde Kahire'de yaptı, ancak bu toplantıdan da bir sonuç alınmadı.¹² 6 Şubat 2013 tarihinde Kahire'de İİT Zirvesi yeniden toplandı. Toplantıda Suriye krizinin çözümü noktasında çağrıda bulunuldu. Nisan ayında Mısır'dan bir heyet Tahran'a giderek komitenin yeniden yapılandırılmasını istedi, ancak bir sonuç alınmadı.

Ağustos 2013'de Doğu Guta'da¹³ kimyasal silah kullanılması gerilimin dozunu yükseltmeye yetti. Bu gerilim Suriye'deki krizin ancak anlaşma yoluyla çözüme kavuşturulabileceği fikrini doğurdu. BM Suriye temsilcisi Brahimi başta olmakla ABD ve Rusya Dışişleri Bakanlarının da ortak çabası sonucu I. Cenevre Konferansı'nda mutabık kalınan kararlar çerçevesinde Suriye rejimi ve muhalefetini bir araya getirmek suretiyle yeni toplantıların hazırlıklarına başlandı.¹⁴

3. SURIYENİN DOSTLARI TOPLANTISI

I. Cenevre görüşmelerinin sonuçlarını müteakip ABD, Suriye sorunu ile fiili olarak ilgilenmeye başladı ve bu minval üzere Türkiye merkezli çalışmayı hedeflerinin ilk sırasına koydu. Bu bağlamda Suriye krizini çözüme kavuşturmak amacıyla 24 Şubat 2012 tarihinde¹⁵ Tunus'ta "Suriye'nin Dostları Toplantısı" gerçekleşti. Seksenden fazla ülke temsilcisinin katılımı ile gerçekleştirilen toplantıda, "insani yardım forumu"nun oluşturulması bağlamında karar kabul edildi. Karara göre;

1. Demokratik, çoğulcu, siyasi geçiş süreci için taraflar arasında diyalog kurulması ve milli birlik hükümetinin kurulması,
2. Uluslararası kuruluşların denetiminde şeffaf seçimlerin gerçekleştirilmesi,

12 Bayram Sinkaya, "Suriye Krizi karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri", Akademik ORTA DOĞU, Cilt 10, Sayı 1, 2015, s. 131-160.

13 * Suriye'nin başkenti Şam'ın 10 km doğusunda, 400 bin sivil halk burada yaşamakta, muhalif kanat tarafından rejime karşı savunmaktadır. Hürriyet Gazetesi, Gündem, 22.02.2018. (erişim tarihi, 21.02.2019)

14 Sinkaya, a. g. m, s.139.

15 Atilla Sandıklı, Ali Semin, "BÜTÜN BOYUTLARIYLA SURIYE KRİZİ VE TÜRKİYE", BİLGE ADAMALR KURULU RAPORU, RAPOR NO:52, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Kasım 2012, s.14.

3. Rejim taraftarlarına seyahat yasağı, mallarının dondurulması, rejim ile diplomatik ilişkilerin kısıtlanması,

4. Muhalefete destek verilmesi konusunda mutabık kalındı.¹⁶

Toplantıda ayrıca Suriye muhalefet kanadından “Suriye Ulusal Konseyi”nin oluşturulması fikri onaylandı ve karara bağlandı. Konseyin kurulmasındaki asıl amaç, muhalif kanada dışardan destek sağlamak ve Esad rejimi üzerinde baskıyı artırmaktan ibarettir.¹⁷ Sonuç bildirgesinde bir sonraki toplantının İstanbul’da gerçekleştirileceği de açıklandı.

Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, 2013 yılı Nisanı’na kadar üç kez Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Nitekim bu ziyaretler çerçevesinde 1 Nisan’da İstanbul’da “Suriye’nin Dostları Toplantısı”nın ikincisi gerçekleştirildi. Toplantıya 70’den fazla ülke temsilcisinin yanı sıra 40¹⁸’a yakın ülke Dışişleri Bakanı ve “Suriye Ulusal Koalisyon Temsilcileri” de katılmıştır. Toplantıda açıklama yapan Kerry, “Esed’siz müşterek bir Suriye” planından bahisle muhalefete “silah dışında” da yardımlarını artıracaklarını ifade etmiştir. Suriye Ulusal Konseyi temsilcilerinin; “Suriye’nin kuzey ve güneyinin uçuşa yasak bölge ilan edilsin” savı ne ABD ne de müttefiklerce olumlu karşılanmamıştır.¹⁹ Türkiye tarafından yapılan açıklamada bulunan Davutoğlu; “Suriye halkını korumak ve onların meşru taleplerini yerine getirmek için böyle bir toplantıyı gerçekleştirdiklerini” dile getirmiştir.

Toplantı sonucunda bazı önemli kararlar da alınmıştır. Bunlar

1. Suriye muhalif kanadının muhatap olarak tanınması,
2. Annan Planı’nın Esad tarafından kabul edilmesinin yeniden yinelenmesi,
3. Suriye’de mevcut kurumların korunarak yeni parlamenter bir demokrasi sisteminin oluşturulması,
4. Özgür Suriye Ordusu’na yardım yapılması gibi kararlardı.²⁰

Ancak Rusya ve Çin’in Suriye rejimi tarafında yer alması söz konusu toplantı kararlarının uygulanmasına engel teşkil etmiştir. Bundan dolayı Suriye’de olayların gidişatını olumlu yöne çevirmek mümkün olmamıştır. 1 Nisan 2013 tarihli toplantıdan olumlu bir sonuç alınamayınca bir sonraki toplantının Paris’te gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.²¹

Nitekim “Suriye’nin dostları Toplantısı”nın üçüncüsü 19 Nisan 2012 tarihinde Paris’te gerçekleştirilmiş ve toplantı bitiminde bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar ise şu şekildedir:

1. Suriye’de yaptırımları sıklaştırmak ve bu siyasetin birçok ülke tarafından benimsenmesini sağlamak,
2. Muhalefete sağlanan desteğin artırmak,
3. Suriye yönetimine karşı önlemleri artırmak,

16 CNN TÜRK.COM, “Suriye’nin Dostları Tunus’ta Toplandı”, 24.02.2012, <https://www.cnntrk.com> > Dünya, (erişim, 26.Şubat,2019)

17 Birol Akgün, “Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler perspektifler, sorunlar ve Çözüm önerileri”, SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü), SDE Analiz, Haziran 2012, s.14.

18 * Toplantıya BM, Arap Birliği, AB, İİT, Körfez İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliğinden de temsilciler katılmışlardır.

19 Cenevre’den Cenevre’ye Suriye görüşmeleri, SDAM (Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi)...

20 Miş, a. g. m, s. 226-227.

21 Sandıklı, Semin, a. g. e, s.16.

4. I. Cenevre toplantısında karara bağlanan “Geçiş Hükümetinin Kurulması” önerisi kapsamında Annan tarafından ortaya atılan altı maddelik planı uygulamaya geçirmek,

5. Rusya ve Çin tarafından Esad rejimine sağlanan desteğin sonlandırılması noktasında çaba sarf etmek,

6. Eğer yukarıda sıralanan maddeler kabul edilmez ve uygulanmaz ise, Suriye’ye yönelik gerekirse güç kullanılmasına olanak sağlayan BM sözleşmesinin 6. Maddesinin uygulanması çağrısında bulunulmuştur.²²

Söz konusu 6. Maddede belirtilen hususlar ABD Dışişleri Bakanı H. Clinton tarafından; “Suriye’ye yaptırım kararının alınması noktasında BM Güvenlik Konseyi’ne çağrıda bulunurken, Rusya ve Çin’in Esad’ı desteklemesinin bedelini ödemeleri” gerektiği yapılan açıklamada yerini bulmuştur. Yapılan açıklama birçok devlet tarafından tehdit olarak görülürken, bazı devletler tarafından da kesin uyarı olarak telakki edilmiştir.²³

Toplantı sonucunda Fransa Cumhurbaşkanı F. Hollland ve Türkiye Dışişleri Bakanı Davutoğlu da birer açıklama yapmışlardır. Her iki siyasetçi tarafından yapılan açıklamada; “Esad rejiminin meşruiyetini yitirdiğini, Suriye’de akıtılan kanın durdurulması gerektiğinden dolayı ivedilikle bir “Geçiş Hükümeti”nin oluşturulmasının elzem olduğunu vurgulamışlardır”.²⁴ Netice olarak söz konusu ülkeler tarafından gerçekleştirilen toplantılar Suriye’de akan kanın durdurulması için yeterli olmadı. Çünkü söz konusu toplantıda alınan kararlar bir türlü uygulanamamıştır. Bize göre bunun asıl müsebbibi ise Suriye’de halkın geçerli temsilcisi konumunda bulunan “Suriye Ulusal Konseyi”nin etkin bir siyaset belirleyememesi ve çeşitli devletlerin etki ve güdümünde olmasıydı.

Nitekim bu konsey Suriye’de etkisini kaybetmiş, daha etkin olabilecek örgütlerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Muhalefet kanadının tek çatı altında toplamak amacıyla Doha’da (8-11 Kasım) “Ulusal Devrim İnsiyatifi (UDİ) adı altında bir toplantı gerçekleştirilmiş ve toplantı sonucunda “Suriye Muhalefet ve Devrim Güçleri Ulusal Konseyi”nin kurulduğu açıklanmıştır. Kurum başkanlığına da Muaz el Hatip (eski Emevi cami imamı) getirilmiştir. Söz konusu Konsey, 12 Aralık 2012 tarihinde Marakeş’te dördüncüsü toplanan ve 114 ülke, 13 uluslararası kuruluşun katıldığı “Suriye’nin Dostları” toplantısında uluslararası camia tarafından resmi olarak tanınmıştır.²⁵

Dördüncü kez toplanan toplantının sonucunda alınan kararlar ise şöyledir;

1. Suriye Muhalefet ve Devrim Güçleri Ulusal Konseyinin (SMDK) ABD tarafından tanınması diğer ülkelerin toplantıya olan güvenini ve desteğini artırmış,

2. Esad’ın görevi ivedilikle bırakması bir daha tekrarlanmamış,

3. Siyasi geçiş sürecinin ve muhalefete desteğin sınırları çizilmiştir.

4. II. CENEVRE GÖRÜŞMELERİ

Suriye’de devam eden iç savaş ve siyasi krize, gerek Annan tarafından uygulamaya konulmak istenen ve başarısızlıkla sonuçlanan Barış Planı ile gerek I. Cenevre görüşmeleri, gerekse de Suriye’nin Dostları Toplantısında bir çözüm bulunamadı. Bu süreçte Suriye’de hayatını kaybe-

22 Sandıklı, Semin, a. g. e, s.14-15.

23 Sandıklı, Semin, a. g. e, s.14-15.

24 Miş, a. g. m, s. 227-228.

25 Yağmur Şen, “Suriye’de Arap Baharı, Yasama Dergisi*23, s.73, www.yasader.org > web > yasama dergisi > sayi23, (erişim tarihi, 15.11.2019)

denlerin sayısı 135 bine, mülteci konumuna düşenlerin sayısı ise 3 milyona ulaşmış durumdaydı. Çözüm yolları aranan ve bir tür uzlaş sağlanılamayan Suriye krizi Mayıs 2013'den beri devam eden görüşmelerin asıl tartışma konusu haline geldi. Görüşmelerinin bu denli uzaması ve çözüme kavuşturulamamasında Suriye rejimi ve muhalefet kanadının çözüm odaklı yaklaşım sergileyememeleri ve özverili siyaset ortaya koyamamaları kadar görüşmeye katılan güçlü, aynı zamanda oyuncu devletlerin farklı tutum sergilemelerinin de etkisi büyüktü. Örneğin, ABD ve Rusya Suriye'de²⁶ barışı temin etmek amacıyla bir "Geçiş Hükümeti"nin kurulması yönünde fikir beyan etmekte ve böyle bir hükümetin kurulması taraftar idiler. Rusya-ABD arabuluculuğu Suriye'deki ateşkesin sağlanmasına yönelik tedbirlerin geliştirilerek artırılması, ateşkes sonucunda Suriye'deki mağdurların sayısı% 20 azalmasına yarayacağını düşünmekteydiler. Zira bu minval üzere Rusya-ABD, Suriye krizinin siyasi olarak çözüme kavuşturulması için tedbirlerin güçlendirilmesine karar verdiler.²⁷

Ancak kurulacak hükümette rejim ve muhalefet kanadının tutumu noktasında he iki güçlü devlet arasında fikir ayrılıkları mevcuttur.²⁸ Söz konusu güçler hem kendi aralarında var olan fikir ayrılıklarını hem de Suriye'de Esad rejimi ile muhalefet arasındaki belirli konularda anlaşmazlıkları çözmek amacıyla Paris'te 12 Ocak 2014'de bir toplantı gerçekleştirdiler.²⁹ Toplantıya Fransa, Türkiye, ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Mısır ve Ürdün Dışişleri Bakanları ve SDMK temsilcileri katıldılar. Toplantıda Suriye'de "savaş suçu" işleyenlerin yargılanması ve Suriye muhalefetinin de II. Cenevre Konferansı'na katılması talep edildi.³⁰ Ancak, söz konusu görüşmelerin gerçekleşeceği tarihe kadar yukarıda da belirttiğimiz üzere Suriye genelinde hayatını kaybedenlerin sayısı 135 bine, sığınmacıların sayısı ise 3 milyona, yer değiştirenlerin sayısı ise 6 milyona ulaşmış durumdaydı.

Nitekim mevzu bahis problemin devam ettiği ve gün geçtikçe de şiddetini artırdığı Suriye'de anlaşmazlık zemininde başlanması beklenen II. Cenevre görüşmelerinin iki ayrı tarihte gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Birincisi 22-31 Ocak 2014 tarihinde İsviçre'nin Montreux kentinde, ikincisi ise, 10-15 Şubat 2014'de olacaktı.³¹ Toplantı öncesi Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim³² tarafından ortak bir basın toplantısı düzenlendi. Lavrov,

26 Elena Studneva, Peregovori v Jeneve po Sirii posledniy raund "on slozhnyy samyy" Переговоры в Женеве по Сирии последний раунд "он сложный самый" (Türkçesi; Cenevre'de Suriye'de müzakerelerin son turu "en zoru"), Mejdunarodnaya Jizn, Problemi vneşniy politiki, diplomatii, naçinalnoy bezopasnosti, May 2016. interaffairs.ru 2014/01/18 2:02(erişim tarihi, 25.03.2019)

27 Studneva, a. g. m, s. 7.

28 Orçun Koşar, Suriye İç Savaşında Türkiye'nin Kazanımları ve Kaybedimleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s. 51-52.

29 Yavuz Güçtürk, İnsanlığın Kaybı: Suriye'deki iç Savaşın İnsan Hakları Boyutu, Seta Yayınları Ankara 2014, s. 10-20.

30 Koşar, a.g. tez, s. 52.

31 Tayyar Arı, "Cenevre-2 Neyi Değiştirdi, Ortadoğu Analiz, Cilt 6, Sayı 61. S. 57.

32 * Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim 'in başkanlığını yaptığı Suriye heyeti, Beşar Esad'ın ve iktidarının geleceğinin kırmızıçizgi olduğunu, bunun tartışmaya açık olmadığını vurgularken, muhaliflerin lideri Ahmet Carba da Suriye heyetini Cenevre-1'de " Esad'ın güvenlik, ordu, istihbarat da dahil olmak üzere tüm yetkilerini geçici hükümete devretmesi" yönünde alınan kararı imzalamasını talep ediyor. Carba'ya göre, Cenevre-1'de alınan kararların uygulanması ve geçici bir hükümetin acilen teşkil edilmesi, Esad'ın çekilmesi ve iktidarının sembolü haline gelen tüm suçlarının son bulması için önemli iki aşama. Ne olursa olsun "Esad ile devam" yönünde yapılacak herhangi bir tartışma Cenevre-2'yi hedefinden saptırmaktan başka bir işe yaramayacak. Ahmet Carba da bu sözleriyle kırmızıçizgilerini be-

“Moskova ve Şam, II. Cenevre¹³³ toplantısı Suriye’deki akan kanı durdurmak, ülkeyi egemen, laik ve hukuk devleti olarak korumayı amaçlaması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra Suriye’yi uluslararası ve bölgesel terörizm yatağı haline getirme girişimlerini durdurma, ülkeye barış ve huzuru sağlaması bakımından aynı kanaatte olduklarını teyit ettiklerini, Suriye’nin tüm etnik ve dini gruplar için eşit haklara sahip, egemen, bölgesel olarak bütünleşmiş, bağımsız laik bir devlet olarak görmek istiyoruz”³⁴ ifadesini kullandı. Ayrıca, Lavrov, Şam’ı II. Cenevre toplantısında olası kışkırtmalara karşı uyararak; “Şimdi görüş alışverişinde bulunmak ve mümkün olan her şeyi yapmak zamanıdır, bunun için de siyasi iradenin kışkırtmalara karşı dayanma yeteneğini göstermesi gerekiyor” uyarısında da bulundu.³⁵ Suriye Dışişleri Bakanı Mualllem ise; “II. Cenevre konferansın başarılı geçmesi için tüm çabaların ortaya konulmasını, konferansın kendilerine barışçıl bir çözüm getirmesini, Suriye halkının her şeyden önce terörizmin sona erme özlemlerini gerçekleştirmesini sağlayacak tek konferans olması gerektiğine inanıyoruz”³⁶ ifadelerini kullandı.

Lavrov, Rusya Federasyonu’nun Suriye krizinin çözülmesinin uluslararası önemini yineleyerek; “Kimyasal silahların terkedilmesi sürecinin tamamlanmasının ardından, bu sürece paralel olsa dahi II. Cenevre toplantısı başlamalıdır. Çünkü bu tüm Suriyelilerin ülkelerinde yaşamı nasıl inşa edecekleri konusunda bir anlaşmaya varmaları öngörüldüğü bir politik uzlaşma sürecidir. Suriyelilerin kendi kaderlerini diktatörlük olmadan, dış müdahale bulunmadan, uluslararası toplumu anlaşmaya, doğrudan diyalog sağlamaya teşvik ederek belirlemeleri gerektiğini” söyledi.³⁷

Suriye ile ilgili barış görüşmelerinin ikinci raundunun 22 Ocak 2015’te Cenevre’de başlaması kararlaştırıldı. Ancak karşıt tarafların müzakere masasına getirmeye yönelik çabalardan mütevellit süreç Şubat ayının sonuna kadar uzadı. Büyük olasılıkla, ilan edilen soluklanma dönemi bir gereklilikten de kaynaklanıyordu. Çünkü bir önceki görüşmeden itibaren büyük ölçekli bir müzakere süreci görünürde çökmüş durumdaydı. Başka bir deyişle, savaş kaybedilmiş ancak savaşın kaderi henüz belirlenmemiştir. Bu durum özel temsilci İbrahim’in de Annan gibi istifa etmesine sebep olmuştur.

Suriye rejimi temsilcileri, müzakerelerin başlangıcında Cenevre’ye geldiler ve Stefan de Mistura ile birkaç toplantı yapmayı başardılarsa da, Suudi Arabistan tarafından desteklenen muhalefet bloku Yüksek Müzakere Komitesi’nden (YMK) delegeler, BM temsilcileriyle ilk resmi olmayan görüşmelere geçtiler. Şubat ayında muhalefet, yalnızca hava saldırılarının durdurulması ve siyasi tutsakların serbest bırakılması şartıyla müzakereyi kabul edeceklerini bildirdiler. Bu talepler, ABD Dışişleri Bakanı Kerry ve Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov’un Cenevre’deki³⁸ müzakereler-

---

lirterek müzakerenin şartlarını ortaya koydu. Rejim de muhalefet de karşısındakini muhatap almıyor. Her iki taraf da Cenevre-2 için Suriye’ye karşı, Suriye dışından gündemlerle gelmişler. Konuşmalar hep kendi ekseninde dönüyor. Dolayısıyla kimsenin Suriye’yi ve Suriyelileri temsil etmek gibi bir derdi yok gibi duruyor. Daha geniş Bilgi İçin bkz. Hoşenk Beroka, ELAPH, “**Cenevre-2’den sonra değişmeyecek olan ne?**”, DÜBA (Dünya Bülteni Araştırma Masası), Türkçeye Çeviren: Tuba Yıldız, Şubat 2014, s.15-16.

33 Studneva, a. g. m, interaffairs.ru 2014/01/18 2:02 (erişim tarihi, 25.03.2019)

34 Studneva, a. g. m, s. 7-8.

35 Studneva, a. g. m, s. 8-11.

36 Studneva, a. g. m, s. 10-15.

37 Studneva, a. g. m, s. 10-15.

38 Sputnik Türkiye, “Suriye’de çözüm için Cenevre”, 1 şubat 2016, (erişim tarihi, 26.02.2019), https://tr.sputniknews.com/trend/suriye_cozum_cenevre/

rin herhangi bir ön koşul olmaksızın başlayacağını açıklamasının ardından 15 Ocak'ta Rusya ve ABD'nin verdiği sözlere Yüksek Müzakere Komitesi karşı çıktı. SDP, toplantıda üçüncü bir tarafın bulunması halinde müzakerelere katılmayı reddedeceklerini ifade etti. Bu ifade aslında Suriye muhalefeti saflarında birliğin bulunmadığı fikrini doğruluyor nitelikteydi. Muhalefet Rusya'nın katılımı SDP'nin konumunu önemli ölçüde zayıflatacak olan Cenevre'ye, muhalefeti davet etmeye çalışmasını protesto etti. Sonunda, Yüksek Müzakere Komitesi'ne üye olmayan 29 muhalif üye yine de delege olarak değil, danışman olarak Cenevre'ye davet edildi.

II. Cenevre görüşmelerinde temsilci bulundurmamayan yegâne askeri-politik güç, Suriye Kürtleriydi. Türkiye'nin baskısı altında Stefan de Mistura, şu ana kadar Washington'un İŞİD'e karşı mücadelesinde kilit müttefiki olarak hareket ettiği Suriye Demokrat Birliği'ne davet göndermemeye karar verdi. Başlangıçta, hem Rusya hem de ABD, müzakerelerde SMDK'nin varlığını destekledi, ancak sonunda Beyaz Saray, Türkiye'nin hoşnutsuzluğundan çekindiği için fikrini değiştirdi.³⁹ Ancak müzakerelerin başlaması iyimserliğe-çözüme ilham kaynağı olmadı. Stefan de Mistura, müzakere sürecinin askıya alındığına ilişkin yorumunda "bir hafta süren ön görüşmelerden sonra hala yapacak çok şeyimiz olduğunu ve bunun sadece biz [BM] hem de ilgili taraflarla ilgili olmadığını" belirtti. Pek çok kişi, 2012 Cenevre-2 konferansı gibi Suriye ile ilgili bu müzakere turunun zaten başarısız olduğu-olacağı kanaatine varmışlardı. Zamanı durdurmak elbette bir başarısızlık olarak yorumlanabilir, ancak bunun bir bütün olarak değerlendirildiğinde daha fazla müzakere sürecine katkıda bulunması mümkündü. En başından beri, sadece Suriye çatışmasına taraf olanların değil, aynı zamanda uluslararası "destek gruplarının" da barış müzakerelerinin amaçlarını anlamakta ihtilafa düştüğü açıktı⁴⁰.

3 Şubat'ta sona eren görüşmelerde Suriye ve çevresindeki durumu ve güç dengesini etkileyebilecek birkaç olay meydana geldi. Süreçte tüm katılımcıların ortaklarıyla yeni uyumu tartışmasını ve yeni statükoyu değerlendirmesini ortaya çıkardı.

Bu konuda Lavrov: "Rusya eski pozisyonundan önemli ölçüde ayrılmıştır. Şüphesiz bu hamle, Şam'la karşılıklı imtiyaz umuduyla yapılan Suriye muhalefetine destekçilerine Moskova'nın taktiksel bir imtiyazını temsil ediyor. İyi niyet ve bir jest olarak, temsilcilerin 25 Şubat'ta yapılacak bir sonraki müzakere turuna katılmalarını bekleyebiliriz".⁴¹ İfadesini kullandı.

Nitekim Suriye'de devam eden iç savaşa çözüm bulmak adına 39 ülkenin katılımı ile İsviçre'nin Montrö kentinde II. Cenevre görüşmeleri başladı. Suriye ordusunda 13 yıl görev almış bir askerin dünya kamuoyuyla paylaştığı; Esad rejiminin gözaltındaki muhaliflere uygulamış olduğu sistematik işkence fotoğraflarının gündeme düşmesi ve BM'nin daha evvel görüşmelere davet ettiği İran'a daveti geri çekmesi görüşmeler öncesi gerilimin üst seviyeye çıkmasına yol açtı.

II. Cenevre Konferansı'nın toplanmasına zemin oluşturması 30 Haziran 2012'de Cenevre'de düzenlenen birinci konferans sonucunda kabul edilen 1. Cenevre Bildirisi idi. Söz konusu bildiri "Suriye'de şiddet olaylarının ve insan haklarının ihlal edilmesine son vermek amacıyla tam yetkili bir geçiş hükümetinin kurulması" noktasında anlaşılmıştır. Anlaşan ülke ve kurumlar ise BM

39 Yuriy Barmin, Peregavorı po Sirii: Strax i Nenavist v Jeneve (Suriyeriye Üzerine Müzakereler: Cenevre'de Korku ve Nefret), RSMD (Rosiyskiy Sovet Po Mejdunarodnım Slujam), 8 Fevral (Şubat) 2016, russiancouncil.ru/analytics- (erişim tarihi. 25.03.2019)

40 Mehmet Özalper, "Milli Mücadele Döneminde İki Hariciye Bakanı: Bekir Sami Bey (Kunduh) ve Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)", İçinde, Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi, Ed: İrşad Sami Yuca, Hidayet Kara, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 481-482

41 Barmin, a. g. m.

Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri İngiltere, ABD, Rusya, Çin ve Fransa'nın yanı sıra Türkiye, Irak, Kuveyt, Katar dışişleri bakanları ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi ile BM Genel Sekreteriydi.

ABD ve Rusya'nın öncülük ettiği, 30 ülke ve birçok uluslararası kuruluşun katılım sağladığı toplantıda arabuluculuk görevini BM özel temsilcisi Lakhdar Brahimi üstlendi. Konferansın diğer önemli tartışma konusu hiç şüphesiz Suriye'de kurulacak olan geçiş hükümeti döneminde Cumhurbaşkanı koltuğunda oturan Esad'ın görevi bırakıp bırakmaması konusuydu.⁴² Esad'ın görevi bırakıp bırakmaması en çok İran'ı endişelendiriyordu. Çünkü Suriye'nin bölgede en büyük müttefiki İran'dı. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon İran'ın desteğinin olmaması halinde Suriye'de çözümden bahsetmenin anlamsız olacağı kanaatindeydi. Nitekim toplantıya üç gün kala İran da toplantıya davet edildi. İran davete olumlu yanıt verdi. Ancak Suriye muhalefet kanadının çatı örgütü Suriye Ulusal Konseyi (SUK) İran'ın toplantıya katılması halinde kendilerinin katılmayacaklarını açıklaması üzerine Ki-Moon, söz konusu daveti geri çekmek zorunda kaldı.⁴³

Bu aşamadan sonra hem ABD⁴⁴ hem de Rusya'nın da büyük iknaları sonucunda yapmaya çalıştıkları çözüm arayışları zayıfladı. Zaten Suriye yönetimi de Esad'ın görevi bırakması noktasında alınan karara çok tepkiliydi. Diğer taraftan hem ABD Dışişleri Bakanı Kerry hem de Suriye Ulusal Konseyi temsilcileri kurulacak olan geçiş hükümetinde Esad'ın hiçbir rolünün olmamasını istiyorlardı. Bu şartlarda konferanstan olumlu bir sonuç alınması beklenemezdi. Alınsa dahi söz konusu Suriye'de iktidar ile muhalefet kanadı arasında işbirliğinin oluşmasına zemin hazırlamazdı.⁴⁵ Nitekim II. Cenevre görüşmelerinden de bir sonuç alınamadı.

Toplantı sonucunda elde edilen ve altı çizilmesi gereken tek şey, her iki tarafın da bu zamana kadar kesinlikle reddettikleri aynı masada bir araya gelme fikrini kabul etmiş olmaları idi. Ancak kısa sürede söz konusu toplantının bile değiştiremediği şeyler oldu. Birincisi, Suriye'de iç savaş devam etti. İkincisi, iki toplum (Sünni-Şii) arasında savaş şiddetini daha da artırdı, üçüncüsü ise, etnik ve mezhebi (Aleviler-Sünniler)⁴⁶ bakımdan gerilimler halkın mozaikleri olan toplumlar (Araplar-Kürtler) arasında ve bunları destekleyenler (Süryaniler, Çeçenler) arasından da şiddetini artırmaya devam etti. Kriz kısa zamanda Suriye'nin komşuları olan Lübnan, Irak ve Türkiye'ye de sıçradı. Rejim adına muhalif adını verdiği her şeyle savaşmaya devam ettiği gibi muhalif kanat da adına rejim taraftarı dediği guruplarla savaşmaya devam edecekti. Aslında her iki tarafta Suriye'de

42 Cenevre'den Cenevre'ye Suriye, agm...

43 Osman Akkoz, Cenevre 2 Görüşmeleri ve Kim Kimdir? Yedi Hilal, Mart 2014, sayı 8.

44 [□] **ABD:** "Suriye politikası soru işaretleriyle doludur. ABD'li yetkililerin açıklamalarına baktığımızda Esad'ın meşruiyetinin kalmadığı, Esad'la devam edilemeyeceği vurgulanmakta ama zaman zaman davranışlar bunun tersini göstermektedir. ABD'nin Suriye politikası zamana bırakılmış gibi bir durum arz etmektedir. ABD, Esad'ı istememekte ama muhalefete de güvenmemektedir. Bir taraftan Esad rejiminin devam edemeyeceğini söylerken diğer taraftan Esad'la birlikte hareket eden PYD'ye yardım etmeye devam etmektedir. Elan, ABD'nin Suriye'deki önceliğini DAES ile mücadele oluşturmaktadır. IŞİD öncelik olunca diğer konular tali hale gelmektedir. Hatta PYD gibi bazı aktörler Esad'la bile hareket etseler, eğer DAES'e karşı iseler ortak dahi olabilmekteler. DAES'in ve Rusya'nın Suriye'deki koe numu/gücü ABD açısından sivillerin ve muhalefetin durumunun önüne geçmiş gözükmektedir". Daha geniş bilgi İçin bakınız: Mehmet Şahin, "Cenevre III: Çözüm Mü? İç Savaşın Kronikleşmesi Mi? Star Gazetesi, Açık Görüş, 6.02.2016, <https://www.yildiz.com.tr/acik-gorus/cenevre-iii-cozum-mu-ic-savas-in-kronikleşmesi-mi>, (erişim tarihi, 17.10.2019)

45 Akkoz, a. g. m.

46 * Daha geniş bilgi İçin bakınız. Celal Öney, Osmanlı Suriye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri, Maarif Mektepleri 42, Ankara 2019, s. 199-2015.

Suriye'ye karşı savaşmaya devam edecekti.⁴⁷

5. III. CENEVRE GÖRÜŞMELERİ

Suriye iç savaşını sona erdirmek adına toplanan II. Cenevre görüşmelerinden de yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı sonuç alınamaması, ülkede devam eden iç savaşın giderek derinleşmesine, bölgesel ve küresel hal almasına sebep oldu.

Nitekim Kasım 2015'te ABD ve Rusya'nın⁴⁸ öncülüğünde 17 ülke, BM, AB ve Arap Birliğinin temsilcileri Viyana'da bir araya geldi. Temsilciler tarafından 2254 sayılı karar kabul edildi. Alınan karar BMGK'nın 2254 sayılı kararıyla desteklendi ve resmîyet kazandı. Kararda; ateşkes ve müzakere çağrısının yanı sıra altı ay içerisinde bir geçiş hükümetinin kurulması ve 18 ay içerisinde de seçimlere gidilmesi söz konusuydu. Ancak söz konusu plan, beklentiyi karşılayamadı. Çünkü Rusya ve İran sürece tam anlamıyla dâhil olmuş durumda idi. Özellikle Rusya'nın olaylara doğrudan (fiili) müdahil olması, söz konusu kararların uygulanmasını daha da zora sokmuş oldu. Zira tüm bu olumsuzluklara rağmen tarafların bir araya gelmesi kararlaştırıldı.⁴⁹

1 Ocak 2016 tarihinde gerçekleşmesi beklenen toplantı, toplantıya katılacak ülke temsilcilerinin belirlenmesi amacıyla 25 Ocak tarihine kadar ertelendi. Ancak taraflar arasında bir anlaşma sağlanamamış olmasından dolayı Mistura tarafından yapılan basın toplantısında görüşmelerin 29 Ocak⁵⁰ tarihine ertelendiği duyuruldu.⁵¹ Ayrıca Mistura, toplantı öncesi Şam'dan Tahran'a geçerek burada İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Amir Abdullahian ile de bir görüşme gerçekleştirdi.⁵²

47 Hoşenk Beroka, "Cenevre'den Sonra Değişmeyecek Olan Ne?", Kaynak, Elaph, Dünya Bülteni İçin Çeviren Tuba Yıldız, Dünya Bülteni Araştırma Masası, Şubat 2014, s.15-16.

48 [□] **Rusya:** "Başından beri Esad rejimini desteklemektedir. Son aylarda ise neredeyse tüm gücüyle Esad'ı ayakta tutmaya çalışmaktadır. Bir taraftan siyasi çözüm peşinde olduğunu söylerken diğer taraftan Esad rejimiyle mücadele eden muhalefete karşı saldırılarına devam etmektedir. Hatta sivil halka yönelik ciddi bir katliam politikası takip ettiği rahatlıkla söylenebilir. Esad'ın karşısındaki tüm kesimleri terörist olarak gördüğünü beyan etmektedir. Son dönemdeki saldırılarının mahiyetine baktığımızda Rusya'nın esas amacının DAES gibi terör örgütleriyle mücadele etmek değil, aksine Esad'ın hem arazideki hem de siyasi alandaki gücünü artırmak olduğu anlaşılmaktadır. Rusya, söz konusu amacına ulaşmak için de doğrudan Suriye olayına dâhil olmuştur". Daha geniş. bl. İçin boz; Mehmet Şahin, "III. CENEVRE: Çözüm Mü? İç Savaşın Kronikleşmesi Mi? Star Gazetesi, Açık Görüş, 6.02.2016, <https://www.star.com.tr> > acik-gorus > Cenevre-iii-çözüm-mu-iç-savaşın-kronikleşmesi mi, (erişim tarihi, 17.10.2019)

49 Mehmet Şahin, "III. CENEVRE: Çözüm Mü? İç Savaşın Kronikleşmesi Mi? Star Gazetesi, Açık Görüş, 6.02.2016, <https://www.star.com.tr> > acik-gorus > Cenevre-iii-çözüm-mu-iç-savaşın-kronikleşmesi mi, (erişim tarihi, 17.10.2019)

50 * 3. Cenevre zirvesi masada kim olacak krizi nedeniyle 4 gün ertelenen ardından 29 Ocak 2016 günü gerçekleşecek. Hala masada kim olacağı net değil. Suriye'den ise tablo daha da karanlık ve kanlı. Ölü sayısı 250 bine, mülteci sayısı 6 milyona çıkmış durumda. Üçüncü Cenevre görüşmesinde Suriye'de 6 ay içinde geçiş hükümeti kurularak 18 ay içinde seçimlere gidilmesi planlanıyor. Esad'ın geleceği konusunda ise henüz taraflar anlaşabilmiş değildi. Daha geniş bilgi için bk. Vatan Gazetesi, "Dört Yılda Değişen Harita", 27.01.2016, www.gazetevatan.com > Gündem > Haber, (erişim tarihi, 27.03.2019)

51 Mahmut Nedim Suiçmez, "Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (kronolojik)", Stratejik Ortak, haber masası, 4 Nisan 2018, <https://www.stratejikortak.com> > BÖLGELER > ORTADOĞU & AFRİKA, (erişim tarihi, 26.03.2019)

52 Hürriyet Gazetesi, "Cenevre Görüşmelerinin 3'üncü Turu Bugün Başlıyor", 13.04.2016, www.hurriyet.com.tr > Dünya Haberleri, (erişim tarihi, 27.03.2019)

29 Ocak'ta bir araya gelmesi beklenen temsilciler heyeti ancak 1 Şubat tarihinde görüşmelere başladı ve bir hafta sürdü.⁵³ Toplantının başladığı tarihe kadar Suriye'de hayatını kaybedenlerin sayısı 250 bin sığınmacıların sayısı ise 6 milyona ulaşmıştı. Rusya Halep bölgesinde devam eden saldırılarının dozunu artırmış durumdaydı.⁵⁴ Birkaç gün devam eden görüşmelere müteakip açıklamada bulunan Mistura, görüşmelerin 25 Şubat tarihine kadar askıya alındığı açıklanmıştır. İlk defa İran söz konusu görüşmelere katılmak için davet almıştır.⁵⁵

Nitekim Cenevre III⁵⁶ görüşmelerinin ikinci turu 14 Mart tarihinde gerçekleştirildi. Ancak Suriye'de rejim temsilcileri ile muhalefet arasında belge alışverişi dışında hiçbir ilerleme kaydedilemedi. Buna sebep Suriye rejim temsilcisi Beşar El Caferi'nin "Esad'ın geleceği konusunun masada görüşülmesini istememesi"ydi. Söz konusu iddiasını Viyana mutabakatı ve BM kararlarında doğrudan Esad'ın akıbeti ile ilgili ifadelerin bulunmamasını gösteriyor, bu durumun görüşmelerin sonucunu etkileyecek bir ihlal olduğunu da savunuyordu.⁵⁷

Caferi'nin diğer bir iradı ise, muhalif bir gazetecinin soruyu telefon aracılığıyla üçüncü bir kişi olarak sorması idi. Caferi, "İktidarlarına karşı silah taşıyan gurupların "terörist" olduğunu ve II. Cenevre görüşmelerinde ilerleme sağlanamamasına en önemli engel teşkil ediyor" ifadesini kullandı. Bunun üzerine söz alan Mistura, "Suriye iktidarı ile "terör" teriminin tanımıyla ilgili ayrı düşüklerini, bu terimin sadece BM Güvenlik Konseyinin terör listesine aldığı gurupları kapsadığını"⁵⁸ açıkladı.

Muhalefet ise, iktidar tarafı ile söz konusu müzakerelerin "siyasi geçiş süreci" ile alakalı olmasını ve bu şekilde ele alınmasını istiyordu. Ancak bu istekleri Caferi tarafından yine olumsuz karşılandı. Ayrıca Caferi, muhalefet tarafı baş müzakerecisi Ceyşul İslam'ın temsilcisi olan Muhammed Alluş'un sakallı olduğu için aynı masada oturmaktan rahatsız olduğunu, sakalını kesmediği sürece aynı masada oturmak istemediğini belirtmiştir.

Caferi'nin bu tavrı karşısında muhalefet temsilcileri iktidarı asıl konuya girmemek amacıyla vakit geçirmekle suçlayarak Rusya'nın bu konuda etkin rol üstlenmesini ve baskı yapmalarını istediler. Bu isteklerine karşın Mistura, yakın zamanda Keryy ile Lavrov (24 Mart) arasında bir görüşme yapılacağını ve söz konusu Cenevre görüşmelerinin de ele alınacağını söyledi. Nitekim söz konusu görüşme Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov tarafından da teyit edilmiştir.⁵⁹

İki önemli siyasetçi 9 Eylülde Cenevre'de Presedent Wilson Hotelde bir araya gelerek Suriye'de devam eden savaşın şiddetini azaltmak, halka insani yardımların ulaştırılması bağlamın-

53 Mahmut Nedim Suiçmez, "Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (kronolojik)", Stratejik Ortak, haber masası, 4 Nisan 2018,

54 Aljazeera Türk, Suriye'de İç Savaş, İlerlemeyen Cenevre 3'ün Dügümleri, 22 Mart 2016, www.aljazeera.com.tr/haber/ilerlemeyen-cenevre-3un-dugumleri, (erişim tarihi, 27.03.2016)

55 Nedim Suiçmez, a.g.m.

56 * Cenevre'de bugün başlayan Suriye görüşmelerinin gündemini ise 2254 no'lu BM Güvenlik Konseyi kararında kayıt altına alınan yol haritasının hayata geçirilmesi oluşturuyor. Karara göre, Suriyelilerin öncülüğünde ilk 6 ay içinde yani Haziran 2016'ya kadar tarafların müzakereleri sonuçlandırıp geçiş hükümeti kurması öngörülüyor. Buna müteakip 12 ay içinde yeni anayasa hazırlanması ve adil bir seçim düzenlenmesi amaçlanmıştır. Daha geniş bilgi için bk. Hürriyet Gazetesi, "Cenevre Görüşmelerinin 3'üncü Turu Bugün Başlıyor",13.04.2016.

57 Aljazeera Türk, Suriye'de İç Savaş, İlerlemeyen Cenevre 3'ün Dügümleri, 22 Mart 2016.

58 Aljazeera Türk, Suriye'de İç Savaş, İlerlemeyen Cenevre 3'ün Dügümleri, 22 Mart 2016.

59 Aljazeera Türk, Suriye'de İç Savaş, İlerlemeyen Cenevre 3'ün Dügümleri, 22 Mart 2016.

da koridorların açılması amacıyla siyasi çözüme doğru gidilmesi konularını müzakere etti.⁶⁰

İkili arasında uzun süren görüşmeler sonucunda ateşkese uygulatma ve söz konusu anlaşmazlık üzerinde anlaşma sağlanmış oldu. Ayrıca Suriye’de terörist olarak görülen radikal İslamcı gruplarla birlikte mücadele edilmesi de kararlaştırıldı. 12 Eylül tarihinde ateşkese uyulduğu gözlemlendi. Anlaşma sağlanmasının müteakip açıklamada bulunan Suriye İnsan Hakları Gözlemevi Başkanı Rami Abdül Rahman; tüm cephelerde durumun sakin olduğunu, özellikle Şam, Halep ve İdlib gibi bölgelerde ateşkese uyulduğunu” ifade etti.

Ayrıca varılan anlaşma BM tarafından terörist olarak sınıflandırılmamış tüm gruplar için geçerli sayılmakla birlikte, İŞİD anlaşma dışında tutuldu. Kerry, ateşkesin Suriye’ye “belki de son şans olduğunu” görmekteydi.

Anlaşmaya göre, Suriye rejim güçleri Halep’ten çekilecek ve insani yardım konvoylarına koridor açılacaktı. İlk başta 48 saat süreyle uygulanması beklenen ateşkesin başarılı olması halinde süre 48 saat daha uzatılacaktı. Şayet ateşkes bir hafta kadar dayandırılırsa Rusya ve ABD İŞİD’e karşı mücadele etmeye devam edecekti.⁶¹ Türkiye de ateşkese tam destek vermiş ve Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynağın yaptığı açıklamada; “Gıda, giysi ve çocuk malzemesi taşıyan yaklaşık 33 araçlık konvoyun BM gözetiminde Halep’e gönderileceğini” belirtmiştir. Türkiye sınırında bir Kürt Devleti kurulmasını kesinlikle istememektedir.⁶²

SONUÇ

Şüphe yok ki Suriye’de iç savaşın çözüme kavuşturulması amacıyla Cenevre I ve II görüşmeleri çok önem arz ediyordu. Bu toplantılara kadar devrede olan “askeri seçenek” başarısız olunca çözümün siyasi yoldan denemesi masaya getirilmesi amacıyla söz konusu görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Suriye’de hem rejim hem de muhalefet kanadının askeri seçeneği bırakıp siyasi yolu seçmeleri noktasında soru işareti vardı. Çünkü her iki cenahın da bu noktada tereddütleri vardı. Bundan dolayı siyasi çözüm amacıyla taleplerini maksimum seviyeye çıkarmıştır. Tüm yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı II. Cenevre toplantısının çetin geçtiğini, siyasi çözümden öte siyasi bir oyuna dönüşmüştür.

Çünkü her iki tarafında da kırmızı çizgilerinin olduğu aşikârdır. Müzakerelerin başladığı zaman söz konusu çizgilerinden en azından bir tarafın feragat etmesi gerekiyordu. Ama mümkün olmadı. Özellikle Suriye rejim temsilcileri tarafından dile getirilen “Esad ve iktidarının geleceğinin kırmızı çizgileri olduğunu”, muhalefet kanadı temsilcilerinin I. Cenevre’de “Esad’ın güvenlik, ordu, istihbaratta olan yetkilerinin Geçici Hükümete devretmesi” noktasındaki taleplerinin kabul görmesi yönünde çabaları söylenenleri tasdik etmektedir. Bundan dolayı özellikle II. Cenevre toplantısı baştan hedefinden saptırılmıştır. Hem rejim hem de muhalefet kanadı karşısındakileri muhatap almamış, Suriye’ye karşı, Suriye dışından gündemlerle gelmiş görünümü vermişlerdir. Toplantının sadece tek bir tutarlı tarafının olduğunu söylemek mümkündür ki o da, bu güne kadar tarafların kesinlikle reddettikleri aynı masa çerçevesinden bir araya gelme fikrini kabul etmeleridir.

60 Haberler.Com, Kerry ile Lavrov’un Cenevre’deki Görüşmesi Başladı, 09.9.2016, (erişim tarihi, 07.11.2016) <https://www.haberler.com> › Güncel.

61 DW, Deutsche Welle **Türkçe**, “Suriye’de Ateşkese İlk Gece Uyuldu”, Dünya, 13.09.2016. (erişim tarihi, 07.11.2019)

62 DW, Deutsche Welle **Türkçe**, “Türkiye Halep’e yardım konvoyu gönderiyor, Dünya, 12.09.2016, (07.11.2019)

Diğer yandan Suriye’de devam eden iç savaşa çözüm arayan aktörlerin de isteksiz olmaları da başka bir sorundur. ABD ve Rusya’nın pozisyonları çok önceden belli gibiydi. ABD tarafı Esad ’sız bir geçiş sürecini desteklerken, Rusya tarafı ise bu konuda karşı çıkmakta, pozisyonunda geri adım atmamakta ısrar etmektedir. Rusya’nın aldığı pozisyonu bir başka örneği Esad’ın yanında yer alan İranın toplantıya katılıp katılmayacağı ve katıldığı zaman nasıl bir pozisyon alacağı da başka bir muamma olmuştur.

Söz konusu muammalar Suriye ile sınır komşusu olan Türkiye Cumhuriyeti devletini rahatsız etmiş ve devletin harekete geçmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim 20 Aralık 2016’da ajanslara düşen haberlere göre Türkiye, Rusya ve İran Suriye’de ateşkes yapılması, barış görüşmelerine yeniden başlama, garantörlük anlaşması hususunda mutabakata vardığı açıklandı. Nitekim söz konusu mutabakat I. Astana görüşmelerine ön ayak oldu.

KAYNAKÇA

KİTAP

Ahmet Ayhan Koyuncu, Kuruluşundan Arap Bahar’ına SURİYE, Milliyetçilik ve Ulus İnşası, Sude Yayınları, İstanbul 2018

Ali Semin, “Suriye’de Bölgesel ve Küresel Güç Mücadelesi”, BİLGESAM(Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi), 10 Mayıs 2012.

Atilla Sandıklı, Ali Semin, Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No:52,

Celal Öney, Osmanlı Suriye’sinde Misyonerlik Faaliyetleri, Maarif Mektepleri 42, Ankara 2019,

Hoşenk Beroka, ELAPH, Cenevre-2’den sonra değişmeyecek olan ne?, DÜBA (Dünya Bülteni Araştırma Masası), Türkçeye Çeviren: Tuba Yıldız,

Muhammed Hüseyin Mercan, SURİYE, Rejim ve Dış Politika, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Nebi Miş, “Çözüm Arayışları: Bölgesel ve Uluslararası Girişimler”, SURİYE 2012, Ortadoğu Yıllığı.

Yavuz Güçtürk, İnsanlığın Kaybı: Suriye’deki iç Savaşın İnsan Hakları Boyutu, Seta Yayınları Ankara 2014, s. 10-20.

MAKALELER

Bayram Sinkaya, “Suriye Krizi karşısında İran’ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri”, Akademik ORTA DOĞU, Cilt 10, Sayı 1, 2015.

Biol Akgün, “Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler perspektifler, sorunlar ve Çözüm önerileri”, SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü), SDE Analiz, Haziran 2012.

Coşkun Topal, “Suriye İç Savaşı ve Uluslararası Düzen” Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi, 2015, (9):

Elena Studneva, Peregovori v Jeneve po Sirii posledniy raund “on clojnoj samiy” Переговоры в Женеве по Сирии последний раунд “он сложный самый” (Türkçesi; Cenevre’de Suriye’de müzakerelerin son turu “en zoru”), Mejdunarodnaya Jizn, Problemi vneşniy politiki, diplomatii, naçinalnoy bezopasnosti, May 2016.

Elçin Neciyev, “Suriye İç Savaşına Çözüm Arayışları (Annan Planı) ve Rusya’nın Veto Etme

Sebepleri”, V. Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu: Orta Doğu’da Tarih ve Kimliği Yeniden Okumak (9-11 Nisan 2019, İstanbul, Türkiye).

Mahmut Nedim Suiçmez, “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (kronolojik)”, Stratejik Ortak, haber masası, 4 Nisan 2018.

Osman Akkoz, 10. Yedi Hilal, Cenevre 2 Görüşmeleri ve Kim Kimdir?, , sayı 8.

Özalper Mehmet, “Milli Mücadele Döneminde İki Hariciye Bakanı: Bekir Sami Bey (Kunduh) ve Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)”, İçinde, Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi, Ed: İrşad Sami Yuca, Hidayet Kara, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 477-499

Tayyar Arı, “Cenevre-2 Neyi Değiştirdi, Ortadoğu Analiz, Cilt 6, Sayı 61.

Yağmur Şen, “Suriye’de Arap Baharı, Yasama Dergisi*23

Yuriy Barmin, Peregavorı po Sirii: Strax i Nenavist v Jeneve (Suriyeriye Üzerine Müzakereler: Cenevre’de Korku ve Nefret), RSMD (Rosiyskiy Sovet Po Mejdunarodnım Slujam), 8 Fevral (Şubat) 2016.

GAZETELER

1.Aljazeera Türk, “Suriye’de İç Savaş, İlerlemeyen Cenevre 3’ün Dügümleri”, 22 Mart 2016.

2.Aljazeera Türk, “Arap Birliğinden Suriye Planına Destek, Ortadoğu sayfası”, 29 Mart 2012.

3.Hürriyet Gazetesi, “Annan’ın altı maddelik Suriye planı” Gündem, 10.04.2012,

4.Star Gazetesi, Açık Görüş, “III. CENEVRE: Çözüm Mü? İç Savaşın Kronikleşmesi Mi? 6.02.2016.

5. Hürriyet Gazetesi, “Cenevre Görüşmelerinin 3’üncü Turu Bugün Başlıyor”,13.04.2016

6.Hürriyet Gazetesi, Gündem, 22.02.2018. (erişim tarihi, 21.02.2019)

7.Haberler.Com, Kerry ile Lavrov’un Cenevre’deki Görüşmesi Başladı, 09.9.2016,

8.Sputnik Türkiye, “Suriye’de çözüm için Cenevre”, 1 Şubat 2016,

TEZLER

1.Orçun Koşar, Suriye İç Savaşında Türkiye’nin Kazanımları ve Kaybedimleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017.